

POLARISATIE:
KRACHT OF GEVAAR?

KHALID BENHADDOU

**POLARISATIE
KRACHT OF GEVAAR?**

P E L C K M A N S

INHOUD

7	Inleiding POLARISATIE ALS KRACHT EN GEVAAR IN EEN VERDEELDE WERELD
17	Hoofdstuk 1 POLARISATIE ALS MOTOR VAN BESCHAVING
65	Hoofdstuk 2 HOE POLARISATIE ONTSPOORT
103	Hoofdstuk 3 POLARISATIE EN DEMOCRATIE, TUSSEN CONFLICTMOEHEID EN ENGAGEMENT
139	Hoofdstuk 4 DE UITGEHOLDE DEMOCRATIE
175	Hoofdstuk 5 GEVAARLIJKE POLARISATIE
213	Hoofdstuk 6: WEERBARE DEMOCRATIE ÉN WEERBARE BURGERS
231	Hoofdstuk 7 EEN HANDELINGSKADER TEGEN POLARISATIE
259	Slotwoord
267	Dankwoord

INLEIDING

POLARISATIE ALS KRACHT EN GEVAAR IN EEN VERDEELDE WERELD

Polarisatie is overal. Van wereldsteden tot kleine dorpen, van parlementen tot keukentafels, de spanning tussen kampen is niet meer het voorrecht van conflictgebieden of verkiezingscampagnes. Overal zien we hoe meningsverschillen verharderen, hoe het wij-zij-denken zich als een fijnstoflaag over het publieke debat legt. Soms komt het naar buiten in dramatische uitbarstingen, soms in stille verwijdering tussen burens, collega's of zelfs familieleden.

Op 6 januari 2021 kreeg de wereld een scherp, haast theatrale illustratie van wat er gebeurt wanneer een samenleving in haar eigen loopgraven vastzit. In de Verenigde Staten, lang het symbool van democratische continuïteit, bestormden aanhangers van Donald Trump het Capitool. Niet in het geheim, maar live voor miljoenen kijkers wereldwijd. Gewapende mannen met vlaggen, geïmproviseerde gevechtssuitrusting en mobieltjes in de hand trokken door de gangen van de macht. Politieagenten werden belaagd, volksvertegenwoordigers geëvacueerd en historische zalen ontwijd. Het was het soort beeld dat je eerder in een fragiele, jonge

democratie verwacht, niet in het hart van *'the land of the free'*. Het toonde dat polarisatie niet alleen woorden aantast, maar ook instituties kan doen wankelen en dat zelfs een eeuwenoud democratisch bouwwerk kan scheuren als de wederzijdse erkenning verdwijnt.

Ook dichterbij huis, in Vlaanderen, duiken overal barsten op, al ogen ze minder spectaculair. In Gent bijvoorbeeld, lang gekoesterd als 'de stad van liefde en licht', zorgde een lokale politieke crisis voor een ongeziene lading spanning. Wat begon als onderhandelingen over een nieuwe coalitie na de gemeenteraadsverkiezingen van 2024 eindigde in een breuk met het zelfbeeld van de stad. De aangekondigde samenwerking tussen VoorGent (Open VLD en Vooruit) en N-VA leidde tot dagenlange protesten aan de Stadshal. Actievoerders kwamen samen met borden, slogans en muziek, overtuigd dat deze machtsgreep indruiste tegen het 'DNA van Gent'. NVA moest volgens de actievoerders plaats maken voor Groen. Uiteindelijk besliste de achterban van Vooruit om de deal tussen VoorGent en NVA te verwerpen, maar de toon was gezet. De stad belandde uiteindelijk in een nieuw bestuur met VoorGent en Groen, en hoewel de rust formeel is teruggekeerd, blijft een bittere nasmaak hangen. Niet alleen over wie er bestuurt, maar over hóé de beslissing tot stand was gekomen. Het liet zien dat polarisatie zich niet beperkt tot grootse nationale thema's. Ze kan ook in een stad die zichzelf ziet als 'warm, open en progressief' diepe scheuren slaan in het vertrouwen.

We leven in een tijd waarin de lucht zwanger is van spanning. Overal om ons heen ontstaan botsingen van overtuigingen en identiteiten. Of het nu gaat om politiek, religie, cultuur of wetenschap, overal zie je een verharding van standpunten en kampen die tegenover elkaar staan. Polarisation lijkt het nieuwe normaal in onze verdeelde wereld. Toch schuilt er

een paradox in deze verdeeldheid. Polarisatie drijft gemeenschappen uit elkaar, maar brengt ze soms ook in beweging. Het is zowel een gevaar voor de samenleving als een motor voor verandering.

Identiteit is daarbij een sleutelwoord. Mensen definiëren zich steeds nadrukkelijker als lid van ‘déze’ groep en niet ‘die’ ander. De vraag ‘Wie zijn wij en wie hoort er niet bij?’ klinkt luider dan ooit. Of het nu gaat om afkomst, geloof, huidskleur, taal of politieke kleur, in een gepolariseerd klimaat worden verschillen langs verschillen lijnen uitvergroot. Sociale media werken daarbij als brandversneller. In online echokamers vinden we vooral bevestiging van ons eigen gelijk, terwijl algoritmes onze verontwaardiging voeden. Een scherpe tweet of een virale video volstaat om twee virtuele legers tegenover elkaar te doen staan. De digitale snelweg maakt van nuancerende gedachten hapklare oneliners en jaagt emoties op. Zo ontstaat een vicieuze cirkel waarin wij-zij-denken zichzelf versterkt en bruggen naar de ander moeizaam te slaan zijn.

Populistische leiders spelen in op deze tendens. In tijden van onzekerheid presenteren zij een verleidelijk eenvoudig wereldbeeld. ‘Het volk’ aan de ene kant en ‘de elite’ of ‘de vijandige ander’ aan de andere kant. Legitieme frustraties over economische ongelijkheid en onrecht worden gekanaliseerd in simpele vijandbeelden. Als mensen de eindjes niet aan elkaar kunnen knopen of zich vergeten voelen door de machthebbers, groeit de voedingsbodem voor dit soort polarisatie. ‘Zij’ – de immigranten, de rijken, de andersdenkenden – krijgen de schuld, terwijl ‘wij’ de rijen sluiten. Economische ongelijkheid wordt zo meer dan een financieel vraagstuk; het wordt kruit in het sociale kruitvat. Wie zich aan de onderkant voelt staan, luistert gretig naar het verhaal dat er opzettelijk onrecht wordt gepleegd. En wie

bovenaan staat, kan op zijn beurt vervallen in neerbuigend onbegrip. Het resultaat is een samenleving waarin groepen steeds minder overlap kennen, elk met hun eigen waarheid én werkelijkheid.

Toch is polarisatie geen nieuw fenomeen. Ook onze geschiedenis – zowel in België als daarbuiten – is doordrenkt van hevige tegenstellingen. In eigen land herinneren we ons de felle schoolstrijd uit de 19de eeuw, toen katholieken en vrijzinnigen streden om de ziel van het onderwijs. Die ideologische tweespalt verdeelde gezinnen en gemeenschappen diep. Uiteindelijk kwam er een compromis, maar de wonde liet littekens na en maakte duidelijk hoe fundamenteel waardenconflicten kunnen zijn. Of denk aan het Daensisme rond 1890? Priester Adolf Daens koos de kant van de uitgebuite Aalsterse arbeiders en legde de wantoestanden in de fabrieken bloot. Daarmee trotseerde hij de machtige katholieke zuil en de gevestigde orde. De controverse was fel. De ene helft van het land zag in Daens een held van gerechtigheid, de andere helft een verrader van kerk en partij. Deze polarisatie schudde de Belgische politiek wakker en effende het pad voor sociale hervormingen, een botsing die beweging bracht, zij het tegen een prijs.

Ook internationaal zien we hoe samenlevingen verscheurd worden door tegenstellingen. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld zijn de politieke stammenoorlogen scherper dan in jaren het geval was. ‘Rood’ en ‘blauw’ leven in gescheiden werelden, met elk hun eigen nieuwsbronnen en feiteninterpretaties. Familieleiden spreken niet meer met elkaar over gevoelige onderwerpen uit angst voor ruzie aan de eettafel. De verkiezingen van de afgelopen jaren – denk aan de opkomst van Donald Trump en de Capitoolbestorming – tonen een land dat in een identiteitscrisis verkeert, verdeeld tot op het bot.

Aan de andere kant van de wereld, in het Midden-Oosten, vindt vandaag in Gaza een tragedie plaats die veel verder gaat dan de klassieke logica van twee evenwaardige kampen. Het geweld dat de Palestijnse bevolking ondergaat, wordt door steeds meer waarnemers en juristen omschreven als genocide. Dat is een realiteit die we niet mogen minimaliseren.

Om die tragedie te begrijpen, moeten we terug naar de geschiedenis. Na de Holocaust, het grootste Europese trauma van de twintigste eeuw, zocht Europa naar manieren om zijn schuld in te lossen tegenover het Joodse volk. De Britse Balfour-verklaring van 1917 legde daarvoor al de kiem: de belofte van een 'nationaal tehuis' voor de Joden in Palestina, toen nog een gebied waar vooral Palestijnse Arabieren leefden. In 1947 keurde de VN een delingsplan goed, maar dat leidde in 1948 tot de Nakba: de verdrijving van zo'n 750.000 Palestijnen, die tot op de dag van vandaag grotendeels in vluchtelingenkampen leven. De daaropvolgende decennia werden getekend door oorlogen (1948, 1967, 1973), de invasie in Libanon (1982), twee bloedige intifada's (1987-1992 en 2000-2005), en een nooit ingelost vredesproces.

Ook de pogingen tot diplomatie gaven geen structureel perspectief. Egypte erkende Israël in 1979, Jordanië in 1994, en via de Abraham-akkoorden sloten ook andere Arabische landen akkoorden. De Oslo-akkoorden (1993) beloofden Palestijns zelfbestuur en een tweestatenoplossing, maar die belofte werd ondergraven. Tijdens Oslo waren er zo'n 150.000 Israëlische kolonisten op de Westelijke Jordaanoever; vandaag zijn dat er meer dan 750.000. Terwijl de wereld sprak over vrede, creëerde Israël op het terrein feiten die de tweestatenoplossing steeds verder uitholden.

Tegen die achtergrond is de Israëliisch-Palestijnse kwestie geen symmetrisch conflict tussen twee gelijke partijen, maar een structurele bezetting waarin één kant beschikt over militaire en economische overmacht, en de andere kant leeft onder blokkade, vernedering en uitzichtloosheid. Iedere aanslag, ieder bombardement voedt opnieuw de spiraal van wantrouwen en verharding. Wat voor de ene kant een overlevingsstrijd is, wordt door de andere een existentiële bedreiging genoemd. Pogingen tot dialoog of vrede stranden keer op keer. Want hoe vind je gemeenschappelijke grond als de werkelijkheid waarin je leeft zo fundamenteel anders – en ongelijk – is?

En toch ligt daar ook de sleutel voor de toekomst. Vandaag wordt deze hele kwestie gegijzeld door de extremen. Aan Palestijnse kant Hamas, dat geen belang heeft bij een tweestatenoplossing; aan Israëliische kant de extreem-rechtse regering van Netanyahu, die de kolonisatie versnelt en elke serieuze dialoog ondermijnt. Zolang zij de toon zetten, blijft vrede onvoorstelbaar ver weg. Maar op termijn, als eerst de genocide in Gaza wordt gestopt en er opnieuw ruimte komt voor gematigde stemmen, ligt daar misschien de enige kans op een oplossing. Want elke duurzame vrede kan alleen gebouwd worden op het zwijgen van de extremen en het spreken van de redelijken.

In Rusland en Oekraïne zien we een ander grimmig gezicht van polarisatie. Jarenlange propaganda en nationalistische koorts hebben Russen en Oekraïners van burens tot bittere vijanden gemaakt. 'Wij' tegen 'zij' werd er niet alleen een retorisch hulpmiddel, maar staatsbeleid met een oorlog als gevolg die tot op vandaag families uiteenrukt en steden in puin legt.

Maar wie denkt dat zulke verdeeldheid enkel onze tijd tekent, vergist zich. Nog maar enkele decennia geleden zagen we hoe polarisatie elders ter wereld uitmondde in de donkerste episodes van massaal geweld.

Rwanda toonde in 1994 misschien wel het meest huiveringwekkende eindpunt van doorgedreven polarisatie. Daar mondde jaren van haatzaaien tussen Hutu's en Tutsi's uit in een genocide. Buren die ooit vredig samenleefden, veranderden in elkaars moordenaars nadat ze waren doordrenkt van het idee dat de ander een existentiële bedreiging vormde. Eveneens in de jaren 90 viel Joegoslavië uiteen langs etnische breuklijnen. Serviërs, Kroaten, Bosniakken -groepen die decennia onder één vlag hadden geleefd - werden door nationalistische propaganda zo tegenover elkaar gezet dat hele dorpen en steden in vlammen opgingen. Etnische zuiveringen, de belegering van Sarajevo en uiteindelijk de genocide in Srebrenica waar meer dan achtduizend moslims werden vermoord, lieten zien hoe snel beschaving kan instorten wanneer het wij-zij-denken de overhand krijgt.

Zelfs dichterbij huis, in Noord-Ierland, kostte het dertig jaar van aanslagen en militair ingrijpen om de spiraal van sektarisch geweld tussen protestanten en katholieken te doorbreken. Pas met het Goedevrijdagakkoord konden twee kampen die elkaar als ervvijanden zagen, moeizaam de dialoog aangaan en een gedeelde toekomst uittekenen.

Al deze voorbeelden illustreren de vernietigende potentie van polarisatie. Het heeft een destructieve kracht die sociale verbanden kan verscheuren en empathie kan doen verdampen. Wanneer groepen uitsluitend nog door een vijandige bril naar elkaar kijken, verdwijnt de menselijkheid uit het oog. De tegenstander wordt een karikatuur, een symbool van alles wat wij verafschuwen. In zo'n klimaat gedijt

geweld en verliest de rede haar greep. We zien het in oorlogen en conflicten, maar ook subtieler in onze eigen maatschappij waar politieke tegenstanders worden weggezet als onwetenden of slechteriken, waar het debat verschuift naar elkaar overschreeuwen, en waar mensen afhaken omdat ze zich niet gehoord voelen.

Toch is dat niet het hele verhaal. Er schuilt ook een constructieve kracht in polarisatie. Want laten we eerlijk toegeven dat grote maatschappelijke vooruitgang zelden is bereikt zonder slag of stoot. Of het nu gaat over vrouwenstemrecht, burgerrechten, de achturige werkdag, gelijke huwelijksrechten... stuk voor stuk mijlpalen die aanvankelijk fel omstreden waren en de samenleving tijdelijk in twee kampen verdeelden. Juist door conflict en confrontatie komen onrechtvaardigheden bloot te liggen en ontstaat de druk om te veranderen. De uitdaging is net om botsingen productief te maken. De Belgische geschiedenis laat zien dat uit de as van de schoolstrijd een onderwijscompromis verrees waar beide visies ruimte kregen. Uit de Daensistische tweestrijd vloeide een bewustzijn dat arbeiders recht hebben op waardigheid. En Noord-Ierland leerde dat zelfs na grimmige verdeeldheid verzoening mogelijk is met volgehouden dialoog. De Belgische filosoof Chantal Mouffe stelt dat conflict geen kwade indringer is in de democratie, maar een essentieel element ervan. Hannah Arendt benadrukte het belang van pluraliteit – de aanwezigheid van diverse stemmen en perspectieven – als voorwaarde voor politiek handelen. Zij zag in het openlijke uitwisselen van meningen, hoe schurend ook, de essentie van het mens-zijn in een gemeenschappelijke wereld. Juist doordat wij van elkaar verschillen, treden we in actie en spreken we ons uit. Zo onthult zich de waarheid in haar veelkleurigheid. Denker Peter Sloterdijk voegt daar een psychologisch inzicht aan toe. Volgens hem beheren we in onze verdeelde wereld wat hij ‘woedebanken’ noemt. In het collectieve geheugen

en gemoed stapelt zich woede en verontwaardiging op over voorbijge onrechtvaardigheden, klaar om te worden aangesproken. Populisten profiteren ervan, maar dezelfde emotie – de terechte verontwaardiging over misstanden – kan ook de brandstof zijn voor positieve verandering, als we die woede omzetten in constructieve actie in plaats van blinde haat.

De vraag is dus niet óf er tegenstellingen zullen zijn in een samenleving, maar hoe we ermee omgaan. Botsingen van opinies en belangen zijn onvermijdelijk en tot op zekere hoogte zelfs wenselijk. Ze geven energie aan het publieke debat en dwingen ons om positie te kiezen en na te denken. Een samenleving zonder enig conflict zou apathisch en stilstaand zijn. Het adagium *Zonder botsing geen beweging* herinnert ons eraan dat wrijving nodig is om vooruit te komen. Maar het herinnert ons er ook aan dat beweging door botsing gevaarlijk kan zijn als we geen richting en remmen hebben. Daarom is democratische weerbaarheid van levensbelang. We moeten een politieke cultuur cultiveren die tegen een stootje kan, waarin meningsverschillen niet tot scheldpartijen of breuken hoeven te leiden. Dat vergt allereerst sterke, rechtvaardige instituties die de spelregels bewaken en ervoor zorgen dat niet één groep de ander kan overheersen. Het vraagt ook om leiders die verantwoordelijkheid nemen om niet lukraak olie op het vuur te gooien, maar die tegenstellingen hanteerbaar maken. En misschien nog fundamenteeler vergt het iets van ons allemaal als burgers, een stukje empathie. De bereidheid om te blijven zien dat de ‘tegenpartij’ eveneens uit mensen bestaat met emoties, angsten en verlangens. Empathie betekent niet dat we het met elkaar eens hoeven te worden, wel dat we de ander de ruimte laten om zijn verhaal te doen.

Die empathie én het publieke gesprek gaan hand in hand. In een wereld vol geschreeuw en korte tweets is het een

radicaal gebaar om echt in gesprek te gaan. Het publieke gesprek is meer dan een debatshow op TV; het is de optelsom van duizenden dialogen in huiskamers, in buurten, op werkvloeren en ja, ook online fora. Het is de keuze om meningsverschillen niet uit de weg te gaan, maar ze ook niet te laten ontaarden in vijandigheid.

In deze inleiding is polarisatie neergezet – zoals de titel al verraadde – als zowel kracht als gevaar. Dat dubbele karakter verdient onze aandacht. We hoeven polarisatie niet klakkeloos te omarmen, noch moeten we haar zonder meer demoniseren. We moeten haar begrijpen, zodat we de kracht ervan kunnen benutten om onrecht aan te kaarten en noodzakelijke veranderingen door te voeren, terwijl we de schadelijke kanten indammen. Het is een delicate evenwichtsoefening, maar wel één waar de toekomst van onze democratische samenleving van afhangt.

Laat dit boek daarom een pleidooi zijn voor democratische weerbaarheid, empathie en het belang van het publieke gesprek. Juist in een verdeelde wereld moeten we investeren in wat ons bij elkaar houdt. Het vermogen om ondanks diepe meningsverschillen als (politieke) gemeenschap samen te leven, samen te spreken en samen te zoeken naar oplossingen. Alleen zo zorgen we dat botsingen ons in beweging brengen naar een betere wereld, in plaats van ons uiteen te doen spatten.

HOOFDSTUK 1

POLARISATIE ALS MOTOR VAN BESCHAVING

Het was een gure avond in een cultureel centrum ergens in Vlaanderen. Ik was gevraagd om een lezing te geven over samenleven in diversiteit. In de zaal zat een bont gezelschap van studenten, leerkrachten, buurtbewoners en enkele oudere heren die duidelijk al decennia in de gemeentepolitiek meedraaiden.

Nog voor ik goed en wel begonnen was, stak een man achteraan zijn hand op. Hij sprak luid genoeg voor de hele zaal: 'Mijnheer Benhaddou, u komt hier vertellen over bruggen bouwen, maar ondertussen wordt onze buurt onherkenbaar. Er wordt hier geen Nederlands meer gesproken, en wij moeten ons aanpassen. Hoe is dat eerlijk?'

De spanning in de zaal was tastbaar. Aan de andere kant zag ik een jonge vrouw met hoofddoek fronsen. Ze schoof iets naar voren op haar stoel, klaar om te reageren. Ik wist dat als ik nu de verkeerde toon aansloeg, dit gesprek zou escaleren in een wij-tegen-zij-confrontatie.

Ik nodigde de man uit om zijn verhaal af te maken. Hij vertelde over zijn ouders die hier hun hele leven hadden gewerkt,

over hoe hij zijn burens nauwelijks nog begrijpt, over het gevoel dat hij zijn stad kwijt is. De jonge vrouw vroeg of zij mocht antwoorden. Ze sprak over hoe zij, geboren en getogen in dezelfde stad, nog steeds gezien werd als 'de ander' én hoe pijnlijk dat was.

Wat begon als een scherpe botsing, veranderde langzaam in een gesprek over verlies en verandering, over gedeelde zorgen in plaats van tegenstrijdige identiteiten. Het ging niet meer alleen over 'wij' en 'zij', maar over het zoeken naar een manier om samen verder te kunnen.

Die avond beseftte ik opnieuw dat polarisatie niet altijd het einde van het verhaal hoeft te zijn. Soms is het de vonk die nodig is om een echt gesprek te beginnen. Zonder de botsing van die twee stemmen was er nooit beweging gekomen in de zaal, en dat is precies wat polarisatie, in haar beste vorm, kan doen.

De paradox van conflict

We leven in een tijd waarin conflict haast per definitie als negatief wordt geïnterpreteerd. Polarisatie klinkt als een problemdiagnose, niet als een bestaansvoorwaarde. Alsof samenlevingen pas gezond zijn wanneer iedereen het met elkaar eens is. In politieke analyses, mediaframes en publieke debatten wordt 'de gepolariseerde samenleving' meestal als een alarmsignaal gepresenteerd, een symptoom van een zieke democratie. Maar wat als dat beeld ons misleidt?

Het lijkt alsof consensus het hoogste goed is geworden. Van tv-programma's tot partijcongressen klinkt vaak de oproep tot 'bruggen bouwen', 'samenbrengen', 'de polen overbruggen'. Alsof elk meningsverschil vooral zo snel mogelijk ge-

neutraliseerd moet worden. Maar geschiedenis, filosofie én de democratische praktijk zelf vertellen een ander verhaal.

In werkelijkheid zijn conflicten vaak de momenten waarop samenlevingen zich herijken. Ze dwingen tot keuzes, tot herdefiniëring van waarden, tot institutionele vernieuwing. De grondwetten van moderne naties zijn zelden ontstaan in periodes van harmonie. Ze zijn het resultaat van strijd, breuk, confrontatie. Denk aan de Franse Revolutie (1789), de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1776), de Belgische Revolutie (1830), de antikoloniale bewegingen in Afrika en Azië in de 20ste eeuw. Telkens ging het om scherpe botsingen over identiteit, rechtvaardigheid, macht en toekomstvisies. Polarisatie fungeert in deze context niet als splitszwam, maar als beitel.

Neem bijvoorbeeld de Franse Revolutie. In 1788 was Frankrijk nog een monarchie met een feodaal systeem dat de bevolking verdeelde in drie standen, waarbij de clerus en adel bijna alle macht bezaten, terwijl de rest – de zogenaamde ‘derde stand’ – de lasten droeg. Slechts vijf jaar later was de monarchie afgeschaft, de adel onteigend of gevlucht, en was er een revolutionair decreet uitgevaardigd dat de Déclaration des droits de l’homme et du citoyen tot norm verhief. Een radicale breuk met het verleden. Deze omwenteling voltrok zich niet in stilte, maar door geweld, terreur, maatschappelijke chaos en diepe ideologische breuken. Toch is het precies in deze storm van conflict dat het moderne idee van burgerschap, soevereiniteit van het volk en seculiere staatsinrichting is geboren. Wie de revolutie reduceert tot de guillotine, miskent haar rol als beschavingsversneller.

In de Verenigde Staten is het idee van productieve polarisatie bijna een constitutief element van de nationale identiteit. De onafhankelijkheidsstrijd tegen het Britse Rijk in 1776

was niet alleen een koloniale breuk, maar een filosofische afrekening met erfelijke macht. De daaropvolgende Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) bracht een natie in stukken, maar leidde tot de afschaffing van de slavernij en een herdefiniëring van burgerschap, vervat in het 14de amendement. Tijdens de Grote Depressie van de jaren 1930 was het de diepe economische kloof die president Roosevelt ertoe bracht de New Deal te lanceren – een politiek project dat sociale bescherming, arbeidsrechten en overheidsinterventie structureel verankerde. En in de jaren 1960 bracht de strijd voor burgerrechten onder leiding van figuren als Martin Luther King, maar ook via grootschalige protesten en rassenrellen, een doorbraak in de Amerikaanse wetgeving. Historici als Jill Lepore, Eric Foner en Sean Wilentz wijzen er terecht op dat het niet ondanks, maar dankzij de spanningen is dat de VS zich telkens opnieuw heruitvond.

De strijd om vrouwenstemrecht

Ook in Europa speelde polarisatie een productieve rol, misschien wel het duidelijkst in de strijd om vrouwenstemrecht. In de 19de en vroege 20ste eeuw werd het idee dat vrouwen politieke rechten zouden krijgen door velen beschouwd als een regelrechte aanval op de maatschappelijke orde. Vrouwen hoorden volgens de dominante moraal thuis in de privésfeer – de keuken, de kerk, de zorg voor kinderen –, maar zeker niet in het stembokje. Wie dit ter discussie stelde, kon rekenen op hoon, laster en vaak ook geweld.

De vrouwen die hun stem lieten horen, werden belachelijk gemaakt als ‘onvrouwelijk’ of ‘hysterisch’, en wie deelnam aan demonstraties werd gearresteerd en soms hardhandig mishandeld. In Groot-Brittannië, waar de strijd onder leiding van Emmeline Pankhurst en de Women’s Social and

Political Union (WSPU) hevig woedde, namen suffragettes hun toevlucht tot militante acties. Ze ketenden zich vast aan parlamentshekken, vernielden ruiten, verstoorden politieke toespraken en gingen in hongerstaking tijdens gevangenschap. De staat reageerde met represailles, waaronder dwangvoeding, wat internationaal tot verontwaardiging leidde.

Het conflict duurde decennia, maar het was precies deze scherpe confrontatie die de publieke opinie in beweging bracht en de politieke klasse onder druk zette. In het Verenigd Koninkrijk kregen vrouwen ouder dan 30 jaar gedeeltelijk stemrecht in 1918, volledige gelijkstelling met mannen volgde pas in 1928. In andere landen voltrok dit proces zich op verschillende momenten. In Finland al in 1906, in Noorwegen in 1913, in Duitsland en Oostenrijk na de Eerste Wereldoorlog in 1918, in Frankrijk pas in 1944, en in Zwitserland opmerkelijk laat, in 1971.

Ook in België verliep de strijd moeizaam. Belgische vrouwen kregen pas in 1948 het algemeen stemrecht, na een jarenlange strijd waarin de katholieke partij bang was voor de invloed van vrouwelijke kiezers. Voor die tijd mochten vrouwen enkel stemmen in gemeenteraadsverkiezingen, en dan nog slechts onder bepaalde voorwaarden (bijvoorbeeld als oorlogsweduwe of moeder van een gesneuvelde soldaat).

Deze geschiedenis toont hoezeer democratie niet vanzelf groeit, maar telkens door conflict wordt opengebroken. Zonder de radicaliteit en volharding van de vrouwenbeweging zou de helft van de bevolking nog veel langer buitengesloten zijn gebleven. Het was de polarisatie zelf – het botsen, verstoren en weigeren zich te schikken – die ervoor zorgde dat het begrip burgerschap werd verbreed. Democratie is hier letterlijk dieper geworden door strijd.

India en de onafhankelijkheid

In India voltrok zich in de eerste helft van de 20ste eeuw een ander voorbeeld van productieve polarisatie. Het Britse koloniale rijk, dat zich presenteerde als beschavingsmissie, beschouwde India als kroonjuweel maar tegelijk als ondergeschikt. Tegen dit imperium stond een groeiende onafhankelijkheidsbeweging die onder leiding van Mahatma Gandhi een totaal nieuwe vorm van strijd voerde. Niet met wapens, maar met burgerlijke ongehoorzaamheid en massale mobilisatie.

Het conflict tussen kolonisator en gekoloniseerden was allesbehalve vreedzaam. De Britten traden hard op tegen protesten, schoten soms ongewapende menigten neer – het beruchtste voorbeeld is het bloedbad van Amritsar in 1919, waar honderden vreedzame demonstranten werden gedood – en probeerden Gandhi's beweging keer op keer te breken door arrestaties en repressie. Toch radicaliseerde dit alleen maar de vastberadenheid van miljoenen Indiërs.

De Salt March van 1930 is een iconisch voorbeeld. Gandhi en duizenden volgelingen liepen meer dan 300 kilometer naar de zee om zout te winnen, een daad die het Britse monopolie tartte. Het beeld van eenvoudige burgers die de machtige koloniale staat trotseerden, werd wereldwijd een symbool van moreel gezag tegenover brute macht.

Deze polarisatie creëerde een nieuw nationaal bewustzijn. Miljoenen Indiërs zagen zichzelf niet langer als onderdanen van een imperium, maar als burgers in wording van een eigen staat. De confrontatie culmineerde in 1947, toen India onafhankelijk werd en, ondanks alle uitdagingen, uitgroeide tot de grootste democratie ter wereld. Hier zien we hoe polarisatie niet louter vernietigde, maar juist een collectieve emancipatie mogelijk maakte.

Zuid-Afrika en de strijd tegen apartheid

Misschien nog sprekender is het voorbeeld van Zuid-Afrika in de tweede helft van de 20ste eeuw. Het systeem van apartheid verdeelde de samenleving op basis van huidskleur en reduceerde de zwarte meerderheid tot tweederangsburgers zonder politieke rechten. Hier was polarisatie geen subtiel verschil van mening, maar een structureel en institutioneel ingeschreven scheiding. Zwart en wit leefden letterlijk in gescheiden werelden.

De strijd tegen dit systeem was scherp, gewelddadig en langdurig. Binnenlandse opstanden – zoals in Soweto in 1976, waar scholieren massaal de straat opgingen en tientallen jongeren werden doodgeschoten – maakten duidelijk dat de apartheid geen stabiel systeem kon blijven. Tegelijkertijd groeide de internationale druk. Door economische sancties, sportboycots en culturele embargo's raakte het Zuid-Afrikaanse regime geïsoleerd.

Centraal stond het moreel gezag van figuren als Nelson Mandela, die decennia gevangen zat en symbool werd van de strijd. Maar belangrijk was ook dat de beweging niet enkel draaide om verzet, maar om een positief alternatief. Een nieuwe grondwet die gelijkheid en democratie vooropstelde.

Toen het apartheidsregime in de vroege jaren 90 instortte, gebeurde dat niet door geleidelijke consensus, maar door de uitputting van een conflict dat te groot was geworden om te negeren. Uit de scherpe confrontatie groeide een nieuwe constitutionele orde die Zuid-Afrika transformeerde tot een democratie waarin alle burgers, ongeacht huidskleur, gelijke rechten hadden. Polarisation toonde zich hier niet als chaos, maar als katalysator van gerechtigheid.

Polarisatie is dus niet het tegenovergestelde van vooruitgang, maar vaak haar voorwaarde. In zijn werk *The Righteous Mind* beschrijft de Amerikaanse moraalpsycholoog Jonathan Haidt hoe morele gemeenschappen botsen omdat ze vertrekken van verschillende intuïtieve fundamenteën. Die botsingen hoeven niet destructief te zijn. Ze dwingen gemeenschappen om hun morele vocabulaire te verrijken en hun ethisch kader uit te breiden. Kortom, confrontatie is een leerproces.

De erfenis van religieuze polarisatie

Ook het historische belang van religieus conflict wordt vaak onderschat of herleid tot louter geweld en repressie. Maar wie de geschiedenis van Europa nauwgezet bekijkt, ziet dat religieuze spanningen niet alleen verdeeldheid zaaiden, maar ook nieuwe denkkaders, instituties en vormen van samenleven mogelijk maakten. De godsdienstoorlogen van de 16de en 17de eeuw – van de Reformatie tot de Dertigjarige Oorlog – waren niet louter bloedige uitbarstingen van dogmatisch fanatisme, maar ook existentiële botsingen over waarheid, autoriteit en de verhouding tussen individu en gemeenschap. Ze vormden een cruciale fase in de overgang van een theologisch gesanctioneerde wereldorde naar een seculiere, pluralistische maatschappij.

De Reformatie was daarin een scharniermoment. Wat begon met Maarten Luthers kritiek op de aflatenhandel en het pauselijke gezag, ontketende een structurele verschuiving in de westerse wereld. De autoriteit van de Kerk werd ondergraven, de Bijbel werd vertaald naar de volkstaal, en het idee van een persoonlijk geweten – los van priesterlijke bemiddeling – werd gelegitimeerd. De splijting van het westerse christendom in katholieke en protestantse stromin-

gen leidde niet alleen tot een institutionele hertekening van Europa, maar ook tot een diepe crisis van legitimiteit. Wie heeft het recht om waarheid te verkondigen? Op welk gezag is moraal gebaseerd als er meerdere theologische waarheden naast elkaar bestaan?

Die crisis ontladde zich in verwoestende conflicten, van de Nederlandse Opstand tegen de Spaanse kroon tot de Franse hugenotenoorlogen, met als bloedig dieptepunt de Bartholomeusnacht in 1572. Maar uit die geweldspiraal groeide langzaam maar zeker het besef dat geen enkele samenleving duurzaam kan bestaan als ze de existentie van religieus verschil blijft ontkennen of onderdrukken. Er moest iets ontstaan dat toen revolutionair klonk en waarin tolerantie niet louter verdraagzaamheid betekende, maar een institutioneel principe werd.

Een belangrijk keerpunt daarin was het Edict van Nantes in 1598. Na decennia burgeroorlog erkende koning Hendrik IV – zelf bekeerd van het protestantisme naar het katholicisme om de troon te kunnen bestijgen – de rechten van de Franse protestanten (hugenoten). Zij kregen beperkte maar concrete burgerrechten, vrijheid van eredienst in bepaalde regio's, en toegang tot publieke ambten. Dit edict was geen uiting van harmonie, maar van noodgedwongen pragmatisme. Diversiteit werd niet omarmd uit overtuiging, maar getolereerd om verdere afbrokkeling van het koninkrijk te vermijden. Het edict markeerde een beginpunt in de formele erkenning van religieus pluralisme in Europa, al werd het later (1685) door Lodewijk XIV weer ingetrokken, met massale emigratie van protestanten tot gevolg. Zelfs de terugval toont hoe fragiel zulke compromissen waren, en hoe diep de maatschappelijke wonden bleven.

De gevolgen van dit alles strekten zich uit tot ver buiten de religieuze sfeer. De Reformatie legde de fundamenten voor een samenleving waarin het individueel geweten een centrale plaats kreeg. Door de Bijbel toegankelijk te maken in de volkstaal en gelovigen op te roepen tot persoonlijke lezing en interpretatie, werd het idee van een zelfstandig denkend subject versterkt. Dit zou, eeuwen later, de Verlichting voeden en het concept van morele autonomie inspireren. Vanuit het religieuze conflict ontsproot dus ook het seculiere zelf.

Toch moeten we hier een cruciale nuance aanbrengen. Al deze positieve wendingen – tolerantie, gewetensvrijheid, secularisatie – kwamen er niet zonder prijs. Het geweld, de verdeeldheid, de broedermoorden, het verlies van vertrouwen binnen families, dorpen, steden, dat alles tekende generaties. In elke religieuze breuklijn gingen vormen van sociale cohesie verloren. Gemeenschappen vielen uiteen, mensen werden verbannen of vermoord, en het collectieve referentiekader dat ooit zekerheid bood, brokkelde af. Polarisation maakt ruimte voor vernieuwing, maar doet dat door eerst het bestaande te verbrijzelen. Het brengt verlies, scheiding en vervreemding. En pas nadien, als de stofwolken optrekken, wordt duidelijk wat er herbouwd kan worden.

De filosoof Spinoza, zelf uit zijn Joodse gemeenschap verbannen wegens 'ketterse' opvattingen, schreef in zijn *Tractatus Theologico-Politicus* dat ware vrijheid slechts mogelijk is wanneer mensen zich niet laten regeren door angst of dogma, maar door inzicht. Hij zag religieus conflict als een symptoom van een dieper onvermogen om met verschil om te gaan. Volgens Spinoza is tolerantie geen zwaktebod, maar een teken van kracht. De kracht om naast de ander te leven, zelfs wanneer diens waarheid niet de onze is. Maar ook hij

wist dat die kracht er niet vanzelf komt. Ze ontstaat pas na dat men het verdriet van de verdeeldheid heeft doorstaan.

Religieus conflict heeft dus niet enkel samenlevingen hervormd, maar ook diepe littekens nagelaten. En net dat dubbele perspectief is nodig. Het conflict als motor van vooruitgang, maar ook als bron van verlies. Het historische belang ervan zit niet alleen in wat het heeft opgeleverd, maar ook in wat het heeft gekost.

Filosofisch sluit dit aan bij een diepere idee die we terugvinden bij Hegel, namelijk dat ontwikkeling slechts mogelijk is door het spanningsveld tussen tegengestelden. Voor Hegel is elke vooruitgang het resultaat van dialectiek. These en antithese botsen, en pas in die botsing ontstaat synthese, een nieuw niveau van inzicht, van orde en van mens-zijn. Zonder conflict is er geen beweging, zonder beweging geen bewustzijn, en zonder bewustzijn geen geschiedenis. Een samenleving zonder conflict is dus een samenleving zonder dynamiek. En dus zonder toekomst.

Hannah Arendt vertrekt vanuit een ander denkkader, maar komt tot een gelijkaardige conclusie. Politiek ontstaat pas werkelijk wanneer mensen het publiekelijk fundamenteel oneens mogen zijn. Voor haar is pluraliteit geen probleem dat opgelost moet worden, maar het wezen van het politieke zelf. Waar mensen in eerlijke, zichtbare onenigheid leven – in wat zij ‘de ruimte van verschijning’ noemt – daar kan politiek bestaan. Maar waar iedereen het met elkaar eens is, verdwijnt die ruimte. Dan eindigt het politieke, en begint het autoritaire. Consensus zonder conflict is geen vrede, maar onderdrukking in vermomming.

Maar dat betekent ook dat polarisatie moet worden onderhouden binnen een moreel en institutioneel kader. Ze kan